

Emancipatie van het hbo-onderzoek

Drs. A.J. Dieleman (a.dieleman@han.nl) is werkzaam aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en het Ruud de Moor Centrum van de Open Universiteit.

Dr. R. Klarus is verbonden aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en redactielid van TVHO.

Als er iets is wat de bijdragen duidelijk hebben gemaakt, dan is het de zoektocht naar de identiteit voor het hbo-onderzoek. Onvermijdelijk gebeurt dat steeds in een poging het af te grenzen van het universitaire onderzoek. Vreemd is dat niet. Universiteiten zijn van oudsher de instituten waar theorievorming en onderzoek plaatsvinden en in alle wetenschappen hebben zich tradities gevormd met uitgangspunten en voorschriften van wat goed onderzoek is. In de sociale wetenschappen is dat eigenlijk nog betrekkelijk laat gebeurd. Pas sinds ongeveer een eeuw kennen we bijvoorbeeld psychologie en sociologie als afzonderlijke disciplines. En het is nog maar een jaar of vijftig dat een stevig fundament van voorschriften voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek is gelegd.

In de psychologie was in het begin van de jaren zestig van de vorige eeuw de empirische cyclus van De Groot baanbrekend. Sindsdien is zijn cyclus van exploratie, hypothesevorming, onderzoeksvraag, dataverzameling en data-analyse, resultaten en conclusies plus discussie standaard geworden, tot op de dag van vandaag. Alle andere cycli zijn te beschouwen als afgeleiden van deze grondvorm van de onderzoekscyclus. In de meeste hand- en leerboeken is deze oercyclus ook in die voor het praktijkonderzoek terug te vinden. Waarom is deze cyclus zo tijdbestendig en duurzaam? Dat komt doordat er enkele fundamentele principes in verwerkt zijn, namelijk systematiek, logica, eenduidigheid en transparantie. Onderzoek bestaat uit een aantal stappen, elk van de stappen kent criteria voor afweging en keuze, elk dwingt tot verantwoording volgens spelregels.

Op de laatste Aera kwamen onderzoekers met heel uiteenlopende voorkeuren voor typen onderzoek tot de conclusie dat bij alle verschillen een paar principes algemeen geldig zijn. Dat zijn systematiek, 'rigor', oftewel de zorgvuldigheid die je bij het houden aan spelregels in acht neemt, en de verplichting te expliciteren hoe je te werk bent gegaan. Of het nu om actieonderzoek of om experimenteel onderzoek gaat, onderzoek vraagt dat het systematisch gebeurt en dat het wordt verantwoord waarvoor transparantie en logische gevolgtrekkingen vereisten zijn. Daarin verschillen wetenschappelijk onderzoek en praktijkonderzoek niet van elkaar. In dat opzicht is er ook weinig discussie, lijkt het.

Dat geldt echter niet voor andere aspecten. Een belangrijke voorwaarde voor universitair of wetenschappelijk onderzoek is dat het gebeurt in het kader van theorieontwikkeling of theorieverbijzondering. En voor sociaal-wetenschappelijke theorievorming geldt dat theorieën die soberder zijn en een groter bereik hebben waarop de uitspraken of de proposities van toepassing zijn, worden bestempeld als betere the-

orieën. Daarvan zijn vervolgens principes afgeleid voor het belang van onderzoek: eenvoud van de vraagstelling, empirische ondersteuning en generalisatiegraad zijn de belangrijkste bakens. Het gevolg is dat gerandomiseerd experimenteel onderzoek onder strikt gecontroleerde omstandigheden de meeste status heeft en het hoogste streven is. Daarmee wordt automatisch een probleem voor de praktische toepassing van de resultaten opgeworpen. De terugvertaling van de gevonden resultaten moet altijd gebeuren naar complexere situaties, waar meerdere invloeden tegelijkertijd werkzaam zijn. Het is dit oxymoron dat praktiserende professionals het gevoel geeft zo weinig aan sociaal-wetenschappelijke onderzoeksresultaten te hebben voor hun dagelijks handelen.

De laatste decennia profileert het praktijkonderzoek zich steeds meer tegenover het ideaal van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Het is onderzoek dat professionals zelf doen in de eigen beroepspraktijk, ten behoeve van het eigen professionele handelen. Vaak gaat het om kleinschalig onderzoek dat situatiegebonden is en direct het eigen functioneren of dat van de instelling ten goede komt. De eisen van generalisatie en eenvoud kunnen hier geen standaarden vormen. Het onderzoek gebeurt immers in een complexe beroepssituatie, waarin vele invloeden tegelijkertijd moeten worden meegewogen en het onderzoek hoeft geen ander bereik te hebben dan het eigen professionele handelen of de school, althans als primair oogmerk. De stringente eisen van experimenteel onderzoek en generalisatie hebben hier ook weinig zin. Bijna altijd zijn ze niet te realiseren in de dagelijkse werkelijkheid van het werk, bijvoorbeeld de school. Maar met deze verschillen is de identiteit van praktijkonderzoek nog nauwelijks gegeven. Het betreft hier een open kwestie en zal dat voorlopig wel blijven.

Praktijkonderzoek wordt vaak voorgesteld als een verwaterde of versimpelde, of erger, een slechte of zelfs mislukte replica van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Die beelden dragen de suggestie in zich dat onderzoek veel van zijn glans of superioriteit verliest zodra het moet afdalen naar de alledaagse werkelijkheid. Volgens Lave (2008) hebben we hier te maken met een hardnekkig verschijnsel, dat door de hele westerse geschiedenis heen loopt. Het berust op de voorstelling dat leren en onderzoek behoren tot een aparte conceptuele wereld, die het beste gestalte kan krijgen ver van het alledaagse rumoer en de dagelijkse beslommeringen. Al in het antieke Griekenland komen we het verschil tegen tussen het rijk van de zuivere ideeën van Plato en een alledaagse werkelijkheid die slechts afleidt van ware kennis. Er vindt in deze tegenstelling bijna letterlijk een ophemeling plaats van kennis die in afzondering door contemplatie is verkregen en dagelijkse handelingskennis die van een mindere orde zou zijn. Dit contrast keert in de westerse geschiedenis telkens terug. De socioloog Durkheim heeft duidelijk gemaakt hoe het hedendaagse onderwijs is voortgekomen uit de kloosterscholen en veel van de erfenis van retraite en sacraliteit in haar grondvormen heeft bewaard. Zelfs in haar seculiere gedaantes wordt het onderwijs voorgesteld als (volks)verheffing uit de armoede en onmacht van het leven. Onderwijs en emancipatie zijn altijd in één adem genoemd. Door zich af te zonderen in schoolgebouwen zou men zich kunnen bevrijden van het juk van de dagelijkse onwetendheid.

Naarmate het onderwijs meer wegvoert van het gewone leven, wint het aan prestige. Abstracte conceptuele kennis staat in hoger aanzien dan concrete handelingskennis. Deze hiërarchie is binnen het onderwijs zelf ook weer terug te vinden. Een gymnasium telt meer dan een vmbo en een universiteit wordt hoger aangeslagen dan een hbo. Hetzelfde dreigt zich te herhalen voor onderzoek. De hoogste vorm van onderzoek op een universiteit is (gerandomiseerd) experimenteel onderzoek. Het kenmerk daarvan is de volstrekte controle, dat wil zeggen dat storende dagelijkse invloeden zo veel mogelijk zijn geëlimineerd. In feite gaat het om kennis die in laboratoriumachtige situaties is verkregen. En om dat te verwezenlijken is scheiding en afzondering van het dagelijkse leven noodzakelijk. Onderzoek dat niet weet te ontsnappen aan de dagelijksheid en zich niet weet te verheffen uit de complexiteit van alledag, is per definitie gebrekkig.

Maar eveneens loopt door de westerse geschiedenis het protest en het verzet tegen deze hiërarchie. Aristoteles keerde zich al tegen de kennis uit het ideeënrijk van Plato en brak een lans voor een phronesis; dat wil zeggen een wijsheid die berust op inzichten verkregen door reflectie, niet terzijde van, maar midden in het dagelijkse wel en wee van het bestaan. En nog onlangs heeft Sennett (2009) willen laten zien welke verdiensten de ambachtelijke cultuur van nauwe verwevenheid van kennis en handelen heeft. Praktijkkennis, dat wil zeggen kennis die direct gebonden is aan situaties en handelen, wordt ten onrechte afgedaan als van minder allooi.

Kortom, de tweedeling met de daarmee samenhangende prestigeverdeling roept vragen op. De voorstelling dat universitair of wetenschappelijk onderzoek superieur is aan praktijkonderzoek, lijkt ons niet juist. Eerder het omgekeerde is het geval. Praktijkonderzoek is zeker niet eenvoudiger dan strikt sociaal-wetenschappelijk onderzoek, omdat veel meer omstandigheden en invloeden moeten worden meegewogen in de voorbereiding en uitvoering van het onderzoek en bij de interpretatie en implementatie van de uitkomsten. Praktijkonderzoek geschiedt bovendien meestal in omstandigheden waarin andere prioriteiten direct concurreren met die van onderzoek. Als dieptepilots als de academische school één les hebben geleerd, dan is het wel hoe lastig het is onderzoek te combineren met andere dagelijkse taken in de school die doorgang moeten vinden. Praktijkonderzoek is te vergelijken met een verbouwing waarbij de winkel open blijft. Het vergt heel wat aanpassingscapaciteit, improvisatievermogen en stuurmanskunst om beide tot een goed einde te brengen. Maar tegelijkertijd hebben de dieptepilots duidelijk gemaakt welk belang praktijkonderzoeken kunnen hebben door de directe bruikbaarheid van de resultaten.

Eigenlijk heeft het weinig zin wetenschappelijk onderzoek en praktijkonderzoek op het scherp van de snede met elkaar te vergelijken en al zeker niet vanuit het perspectief van een hiërarchie. De gemeenschappelijkheid is minder aanwezig dan vaak wordt gesuggereerd. Beide worden gedaan in verschillende contexten, dienen andere belangen en kennen andere validiteitscriteria. Een vergelijking van meer of minder zegt weinig tot niets. Sociaal-wetenschappelijk onderzoek heeft baat bij standaardisering, uniformering, normering en abstractie; praktijkonderzoek bij afstemming op de situatie en recht doen aan de context. Het praktijkonderzoek moet in de eerste plaats acceptabel en

geloofwaardig zijn voor de betrokkenen en hun handelen kunnen verbeteren. Dat laatste werkt veelvormigheid van methoden en dataverwerking in de hand. We zien dan ook dat achter de term ‘praktijkonderzoek’ een waaier van verschillende benaderingswijzen en gegevensverzamelingen schuilgaat. Daarbij worden niet zelden de grenzen opgezocht van wat toelaatbaar is uit oogpunt van onderzoekseisen. Dit laatste roept gemakkelijk spanningen op, want aan de andere kant is het ook voor praktijkonderzoek onontkoombaar dat er afspraken en spelregels gelden. Het praktijkonderzoek zal zich moeten afgrenzen van al die praktijken waarin met een grote mate van willekeur allerlei testen, invuloefeningen en vragenlijsten worden aangewend ten behoeve van analyse en ontleding, die doorgaan voor onderzoek. Juist deze praktijken van ‘keeping up appearances’ werken als een fata morgana van wetenschappelijk onderzoek. Ze hullen zich in het jargon van het wetenschappelijke onderzoek om uiteindelijk nietszeggendheid te verbergen. Praktijkonderzoek beweegt zich tussen wetenschappelijk onderzoek met de strikte en praktijkvijandige eisen van experiment en toetsing aan de ene kant en het ongecontroleerde en gecommmercialiseerde gebruik van allerlei ongefundeerde instrumenten aan de andere kant. Het zal op zoek moeten naar standaarden die voldoende zekerheid en betrouwbaarheid aan de resultaten geven, maar tegelijk behoeven voor praktijkvervreemding.

We verwachten dat de starre scheiding tussen het onderzoek aan universiteiten en daaraan gerelateerde instituten en ander onderzoek, bijvoorbeeld van hbo’s, snel aan belang zal verliezen. Een vergelijking met een andere cultuuruiting dringt zich op. Nog niet zo lang geleden gold er een strikte hiërarchie tussen klassieke muziek en popmuziek. De laatste werd veelal als inferieur en als louter vermaak gezien. De emancipatie van de popmuziek van de laatste halve eeuw heeft echter aangetoond dat deze met de ontwikkeling van eigen kwaliteitscriteria een gelijkwaardige positie heeft veroverd en kan wedijveren met de klassieke muziek. Het leidt in muziekvoorkeuren tot grote groepen omnivoren; dat wil zeggen groepen die beide muzieksoorten op hun eigen verdiensten weten te waarderen. Is het te optimistisch te verwachten dat in de nabije toekomst eenzelfde perspectief voor het hbo-onderzoek is weggelegd?

LITERATUUR

- Lave, J. (2008). *Everyday life and learning*. In: P. Murphy & R. McCornick (eds.). *Knowledge and Practice*. Londen: Sage.
- Sennett, R. (2009). *The craftsman*. Londen: Penguin books.